

УДК 322.2

Шевченко С. А., ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського»

КЛЕРИКАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Робота присвячена аналізу процесів клерикалізації суспільно-політичної сфери України в умовах трансформаційних процесів початку ХХІ ст. Зазначено, що проникнення релігійних інститутів в публічну, соціальну і громадську сфери є наслідком: розширення сфери світських інтересів релігійних організацій, прагнення влади підвищити власну легітимність за рахунок підтримки з боку церкви, втрати довіри громадян до політичних інститутів. Україна поки що відноситься до держав з незначним ступенем клерикалізації, хоча інтенсивність процесу в останні роки значно виросла в області освітніх та інформаційних проєктів в формі активної участі церковників у владі завдяки зміні світоглядних орієнтирів держави і пріоритетів національного розвитку.

Активізація процесів клерикалізації, що спостерігається серед світських держав з одного боку є наслідком процесів делегітимації сучасних політичних інститутів, які втрачаючи довіру у громадян намагаються знайти опору в релігійних інститутах та їх ідеологіях, з іншого релігійні інститути намагаються повернути собі вплив на світську владу і обмежити її претензії на автономність.

Відомо, що термін «клерикалізм» з'явився після Французької буржуазної революції і позначав боротьбу церкви проти процесів секуляризації за статус соціально-політичного актора в суспільстві. І хоча ідеологія клерикалізму сформувалася в середині ХІХ ст. на даний час наукою не вироблено єдиного розуміння поняття «клерикальна держава». Однією з багатьох ознак клерикальності є вплив релігійних інститутів на функціонування суспільства, навіть якщо більша частина соціальних інститутів і норм має світське походження і функціонує автономно від релігійних але відчуває їх побічний вплив.

Розбіжність точок зору пояснюється різним розумінням якісних характеристик клерикалізму. Так, виділяються держави з незначним, середнім і високим ступенем клерикалізму. До держав з низьким ступенем клерикалізму можна віднести країни, в яких присутні одна – дві ознаки клерикалізму. Так може відбутися закріплення обов'язкового релігійного навчання в школах, як в Бельгії, Німеччині, Іспанії, Польщі; або отримання церквою від держави матеріальної допомоги, або податкових пільг як Швеції, Норвегії, Данії, Ісландії, або певна релігія виконує символічні функції в формуванні національної державної ідеї.

У державах із середнім ступенем клерикалізму може бути виявлено до п'яти ознак. До таких держав може бути віднесені Ізраїль, Греція, Сирія, Туреччина. Тут релігійні норми проголошуються джерелом законодавства, є вимога до віросповідання осіб, яких обирають до влади, діють релігійні суди, церква може бути наділена юридичними функціями – регулювати шлюбні відносини, мати право реєструвати акти громадянського стану.

В державах із високим ступенем клерикалізму закріплено більше п'яти ознак. До таких держав може бути віднесені Йорданія, Ліван.

Клерикальна держава є проміжною між світською та теократичною моделями і характеризується тим, що релігія прямо або побічно визнає в якості офіційної ідеології, а відповідна їй релігійна організація. Бере участь у вирішенні державних питань, грає роль у обґрунтуванні політики, є елементом державної системи освіти і виховання, користується виключним пріоритетом і підтримкою держави.

Аналіз впливу релігійних інститутів на суспільно-політичну сферу в Україні надає підставу стверджувати, що процес клерикалізації досяг значного рівня, про це свідчать роботи В. Бондаренко [2], П. Когут [9], А. Колодного [10], М. Кашуба [8], Л. Рощина [20]. В окремих наукових працях клерикалізація України визнається фактом, наприклад про це пише П. Лобазов [12]. Цей процес набув активних форм під час подій 2013 – 2014 р., коли конфесійні організації виступили як дієві механізми мобілізації різних сегментів українського суспільства.

Отже, метою даної статті є аналіз процесів клерикалізації в сучасній Україні за існуючих соціально-політичних умов.

Виходячи з факту закріплення в Конституції України світського статусу держави [11], поняття «клерикалізації», має негативну конотацію, так як пов'язане з порушенням принципу світськості. Власне процес клерикалізації є поширенням релігійних норм, обов'язків за межі релігійних організацій як форма регламентації світського життя. У цьому випадку релігія виступає в ролі активної, діючої, або надв'язуваної адміністративними засобами ідеології. Державна влада, яка апелює до авторитету Бога прагне укріплення власної легітимності. Тоді як граничною метою клерикалізації є політичне правління у формі теократії.

Отже, конституційний принцип свободи совісті в Україні передбачає, що держава не повинна вживати жодні дії, спрямовані на посилення позицій релігії в суспільстві, або декларувати будь-які конфесійні симпатії чи антипатії. Однак, державно-церковні відносини в сучасній Україні носять двозначний характер: церква відокремлена від держави і в той же час оголошена союзницею влади у вирішенні багатьох її

завдань, особливо тих, що стосується соціальних, національних і навіть державотворчих завдань. Так, символічно, що Україна – єдина країна в світі, у вищому законодавчому органі якої діє Представництво Української Православної Церкви, що має статус Синодальної установи [7]. Одним із головних атрибутів інаугурації голови держави з 1991 року є складання присяги на Пересопницькому Євангелії, яке вважається символом української нації і державності. Пересопницьке Євангеліє – це перша церковна православна книга, яка перекладена із староболгарської мови на народну «мову руську» канонічного тексту Четвороевангелія. Статус християнської віри, як основи державного ладу підтверджується закріпленням християнських свят в державному календарі. Церква отримала необмежені можливості в місіонерській діяльності, численні канали релігійної інформації (церква в Україні видає окало 400 найменувань газет і журналів мільйонами тиражів, за допомогою багатотисячного активу віруючих безкоштовно розносять їх по домівках або роздають на вулицях міст). Більшість конфесій мають свої видавництва. Це явище ще в 2009 р. стало об'єктом наукового аналізу в роботі А. Бойко «Релігія в мас-медіа України» [1].

Послідовним посередником між релігійними організаціями і владою який системно з 1996 р. працює в напрямку законодавчого забезпечення свободи совісті та віросповідання в Україні є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій Станом на початок 2012 року до складу ВРЦіРО входять 18 церков і релігійних організацій (та 1 міжцерковна релігійна організація), що разом представляють понад 95 % релігійної мережі та всі основні конфесії України: православного, греко-католицького, римсько-католицького та протестантського (євангельського) віросповідних напрямків християнства, а також основних віросповідань іудаїзму та ісламу. Діяльність Ради передбачає постійний діалог із владою. Так на офіційній інтернет-сторінці зазначено, що протягом останніх років відбулися зустрічі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з Президентом України – Віктором Януковичем (квітень 2013, березень і жовтень 2012, квітень 2011) та Віктором Ющенко (жовтень 2009, липень 2008, березень 2006), Прем'єр-міністром України Юлією Тимошенко (липень 2009, квітень 2008), головою Верховної Ради України (квітень 2013, жовтень 2006), керівництвом профільних міністерств та парламентських фракцій. Крім Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій діють і інші міжконфесійні інституції, такі як Нарада представників християнських церков України, Рада Євангельських Протестантських Церков України, які також займають досить активну позицію у сфері державно-церковних відносин [5].

Прикладом є жорстке протистояння між Президентом і головами конфесій, які закликали ветувати зміни до Закону про свободу совісті, передбачені законопроектом № 10221. Так, Закон був прийнятий без згоди Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, він ускладнює порядок набуття релігійними організаціями статусу юридичної, надає право здійснювати контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та віросповідання органам прокуратури, Мінкультури та іншим міністерствам, місцевим адміністраціям та органам місцевого самоврядування [6].

Низький рівень довіри розчарованого населення до політичної еліти обумовив включення до списків політичних партій священнослужителів. Для політичних партій присутність у списках священників гарантує використання електорального ресурсу віруючих. В той час як представники церков йдуть у владу, щоб отримати можливості для просування своїх інтересів, зокрема і фінансово-економічних. На виборах 2002 р було висунуто кандидатами до Рад усіх рівнів 345 священнослужителів. Під час парламентських виборів 2006 р. більшість партій включили в свої списки священнослужителів. В Раді опинились практично представники всіх християнських конфесій України: УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, ВСО ЕХБ, АХЦ включаючи ряд нетрадиційних релігійних течій [19]. На виборах в місцеві органи влади в 2010 році було обрано більше 250 священнослужбовців. Так в Одеську обласну раду було обрано Агафангела, а в міський – ігумену жіночого монастиря Серафіма. Прес-секретар Одеської єпархії УПЦ о. Сергій Лебедев стосовно цього факту сказав: «Глава Одеської єпархії йде в обласну не як митрополит, а як громадянин Олексій Савін. Так само ігумена Серафима йде в міськраду як громадянка Надія Шевчик. Як громадяни України вони можуть стати членами будь-якої партії» [16].

В 2011 р. Архієрейський собор руської Православної Церкви прийняв документ, в якому говорилося, що священнослужителі можуть брати участь у виняткових випадках, для захисту Церкви від розколів та інших безпосередніх загроз [3]. Аналогічну практику благословив і Патріарх УПЦ КП Філарет, в 2012 р. він заявив, що «Ми не забороняємо священникам бути депутатами органів місцевої влади, тому що там вирішуються питання місцевих інтересів Церкви, голос Церкви потрібен» [17].

Глибоку політизованість підтвердили різні конфесійні групи під час подій в Україні 2013 – 2015 р. Представники майже всіх конфесій України виступили з чіткими позиціями щодо революційних подій. Греко- і римо-католики, Київський Патріархат стали активними

учасниками акцій протесту на Майдані. На майдані під час акцій протесту постійно знаходились представники священники УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ. Був створений курінь «Ордену Хрестоносців», активним учасником якого став владика Борис Гудзяк, єпископ Української Греко-католицької церкви, ректор Українського католицького університету [4], діяв так званий «Міжконфесійний молитовний намет», встановлений представниками протестантів, інфраструктуру храмів активно використовувалася для організації медичної допомоги, відпочинку, складів (Михайлівський собор, католицький храм Святого Олександра, чотири храми Української Греко-Католицької Церкви, Лютеранський храм Святої Катерини). Храми використовуються і для мобілізації опозиціонерів. Представники церков організували молитовне стояння на нейтральній території між ворогуючими сторонами. Негативне ставлення до збройного протесту і насильницьких дій з боку проєктувальників висловлювала УПЦ МП. Вони зайняли нейтральну позицію, підкреслюючи сою над політичну позицію в Україні.

Активна участь церковних організацій в політичному протесті не обмежувалась милосердям до протестувальників, вони стали активними учасниками самого процесу. Так предстоятелі УПЦ КП та УГКЦ зверталися конгресменів США із пропозицією сприяти вступу України в Євросоюз [14]

Активним учасником переговорів між владою і опозицією стала Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Рада під час кризи прийняла ряд звернень до голови Верховної Ради, в. о. Президента України Олександр Турчинова (травень 2014 р.), до Президента України П. А. Порошенка з переліком актуальних питань і проблем у державно-конфесійних відносинах, включаючи прохання не допустити ліквідації Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (червень 2014 р.)

Отже, церква стала активним суб'єктом політичного процесу в Україні. При цьому проблема церковного расколу набула гіперполітичного характеру. В цих умовах УПЦ КП намагаючись подолати ізоляцію, позбутися статусу «раскольницької церкви», знаходячись поза межами Світового Православ'я погодилася на об'єднання із Українською автокефальною церквою УАПЦ. Таке рішення було прийнято на спільному засіданні комісій двох церков у Михайлівському монастирі за участю спостерігачів, ієрархів Константинопольського патріархату: єпископа УПЦ в Канаді Іларіона (Рудика) та єпископа УПЦ в США Даниїла (Зелінського). Об'єднавчий собор повинен пройти 14 вересня 2015 р., в день церковного новоліття. Слід зазначити, що переговорний процес щодо об'єднання цих церков стартував ще

1995 і поки що не завершився, хоча з ним пов'язано бажання створити на теренах України єдину Помісну церкву, яку погодиться визнати Константинопольський патріарх.

Відома зацікавленість правлячої політичної еліти в створенні Української помісної православної Церкви, як важелю впливу на суспільство. Так, брат екс-президента В. Ющенка є головою суспільного об'єднання «Помісна Україна».

Розвиток християнської освіти в українському суспільстві є яскравим прикладом процесу клерикалізації. Перші ініціативи по наданню права релігійними організаціями засновувати загальноосвітні навчальні заклади, прозвучала ще в 90-х рр. XX ст. Тоді з'явилися перші такі навчальні заклади, засновані благодійними фондами або приватними особами. В 2011 р був створений Фонд «Християнська освіта» по ініціативі Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України. Засновниками фонду виступила УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ, РКЦУ, ВСЦ ЄХБ, ВСЦ ХВЕ-п'ятидесятників, УХЄЦ. Його мета – поширення в українському суспільстві християнської освіти та виховання, зокрема, викладання в школах християнської етики. На сьогодні існує кілька десятків таких шкіл, які належать різним конфесіям, але їх офіційними засновниками не є релігійні організації [21].

2 червня 2015р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів». Законом надано релігійним організаціям право на створення навчальних закладів (дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих) [15].

Для України залишається проблема вибору моделі відношення між релігією та шкільною освітою. З одного боку, є законодавчий базис, який регулює ці відносини (Конституція, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту» тощо), але з іншого боку – активні зміни світоглядних орієнтирів держави та відсутність стабільної освітньої стратегії. Ще з 1992 р. в окремих регіонах України почали викладати курс за вибором «Основи християнської етики» («Християнська етика», «Християнська культура», «Етика: духовні засади», «Основи Православної культури Криму», «Основи мусульманської культури Криму»). В липні 2005 р. після підписання доручення Президента України № 1-1\657, розпочався процес методичної розробки нових навчальних курсів для викладання в 5 – 6 класах загальноосвітньої школи. Згідно із Законом України про «Загальну середню освіту» предмети духовно-морального спрямування можуть викладатися

вчителями загальноосвітніх навчальних закладів, які пройшли відповідну педагогічну підготовку у вищих навчальних закладах.

Відповідно до Концептуальних засад, які прийняті 29 червня 2006 р. Колегією Міністерства освіти і науки України, особливістю курсу «Основи християнської етики» є акцент на традиційних для України християнських духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення Біблії як основи християнського світогляду. Особливістю програми курсу «Основи релігійної етики» є акцент на визначених (християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення першоджерел відповідних релігій [18].

В сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні відділення церкви від держави, школи від церкви фактично скорочується в наслідок соціально-політичним процесам в суспільстві. Забезпечення права на свободу совісті трактується як право на свободу в отриманні освіти, в тому числі і релігійної [13].

Отже, хоча Україна відноситься до країн із низьким ступенем клерикалізму, вплив християнства на розвиток соціальної і політичної сфери значний. Християнська ідеологія для України залишається стрижнем національної самоідентифікації, засобом посилення політичної легітимації для провладних еліт, механізмом мобілізації більшості населення країни. Процес клерикалізації соціально-політичної сфери посилюється в останні десятиріччя у зв'язку із актуалізацією історичного розколу християнства в просторі України і підсилення цього конфлікту за рахунок електорального розколу в межах держави. Стратегія національної консолідації включила ідею створення помісної Церкви, як засобу з'єднання розколотого суспільства. Сьогодні кожна політична сила України, яка наголошує на традиційних національних пріоритетах держави не обминає питання віри і її роли в виокремленні соціально-політичних цінностей.

Бібліографічний список:

1. Бойко А. Релігія в мас-медіа України / А.Бойко. – К., 2009. – 158 с.
2. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36-39.
3. Визначення Освященного Архієрейського собору Руської Православної Уеркви «Щодо питань внутрішнього життя і зовнішньої діяльності Руської православної Церкви» від 4 лютого 2011 р. [Електронний ресурс] Офіційний сайт Московського Патріархату. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/document/1392882/>

4. Владика Борис Ґудзяк про штурм Майдану. 12.13.2013 [Електронний ресурс] / Сайт Парафії Преображення Господнього УГКЦ. – Режим доступу: <http://preobrazhennja.org.ua/content/vladyka-borys-gudzyak-pro-shturm-majdanu>
5. ВРЦіРО інформація [Електронний ресурс] / Всеукраїнський совет церковей и религиозных организаций. Официальное интернет представительство. – Режим доступа: <http://www.vrciro.org.ua/ru/council/info>
6. Всеукраїнський совет церковей против ликвидации Комиссии по общественной морали [Електронний ресурс] / Всеукраїнський совет церковей и религиозных организаций. Официальное интернет представительство. – Режим доступа: <http://www.vrciro.org.ua/ru/news>
7. Доклад Блаженнейшего митрополита Киевского и всея Украины Владимира на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви 2013 г. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Московського Патріархату. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2772214.html>
8. Кашуба М. Релігія й політика в сучасній Україні / М. Кашуба // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 106-110.
9. Когут П. Релігійний аспект політико-владних відносин сучасної України / П. Когут // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 110-115.
10. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / Колодний А. – Львів : Сполох, 2005. – 334 с.
11. Конституція України (діюча з 1996 р. зі змінами) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України [Електронний ресурс] / Офіційний Веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52915
12. Лобазов П. О перспективах светско-церковного сотрудничества в Украине / П. К. Лобазов // Компаративістські дослідження релігії. – Одеса : Фенікс, 2009. – Вип. 7 : Актуальні питання творчої спадщини Г. В. Флоровського. – С. 100-111.
13. Общественное мнение о религии и Церкви в Украине (Социологическое исследование Центра Разумкова) // Национальная безопасность и оборона. – 2004. – № 3. – С. 4.
14. Предстоятелі УПЦ КП та УГКЦ зустрілися з високопосадовцями США і попросили їх допомагати Україні 6 02 2014; [Електронний ресурс] / Релігія в Україні // Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/24801-predstoyateli-upc-kp-i-ugkc-zustrilisya-z-visokoposadovcyami-ssha-i-poprosili-yix-dopomagati-ukrayini.html

15. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів) 1447 від 11.12.2014 [Електронний ресурс] / Главный правовой портал Украины. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JN147001.html
16. Религиозно-информационная служба Украины 08. 10. 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?_lang=ru&id=38320&name=religion_and_policy
17. Религиозно-информационная служба Украины 29 10. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?_lang=ru&id=50047&name=religion_and_policy
18. Релігійна і світська освіта в Україні: проблема співіснування. Матеріали Міжнародної молодіжної літньої школи. – К., 2006. – 80 с.
19. Ромашова Н. «Божественный» мандат Почему священнослужители идут в депутаты? // День – 1 марта– № 34. – 2006.
20. Рощина Л.О. Роль православної церкви у формуванні та функціонуванні політичної системи України в 90-ті роки XX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 3. – С. 118-123.
21. Рощина Л. Вплив церковного розколу на формування мережі православних духовних освітніх установ України // Вісник факультету філософії і релігієзнавства ДУліШ: Збірка наукових праць. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. – С. 90-96.

Работа посвящена анализу процессов клерикализации общественно-политической сферы Украины в условиях трансформационных процессов начала XXI века. Отмечено, что проникновение религиозных институтов в публичную, социальную и общественную сферы является следствием: расширение сферы светских интересов религиозных организаций, стремление властей повысить собственную легитимность за счет поддержки со стороны церкви, потери доверия граждан к политическим институтам. Украина пока относится к государствам с незначительной степенью клерикализации в области образовательных и информационных проектов, в форме активного участия церковников во власти, хотя интенсивность процесса в последние годы значительно выросла благодаря изменению мировоззренческих ориентиров государства и приоритетов национального развития.

The article has been devoted to the analysis of the processes of clericalisation of public and political spheres in Ukraine under the conditions of transformation processes in the beginning of the XXI century. It has been underlined that penetration of the religious institutes into the public and social spheres is a consequence of: extension of the sphere of the secular interests of the religious organizations, the intention of the authorities to increase self-legitimacy by support of the church, the loss of the confidence in the political institutes by the citizens. Ukraine so far belongs to the countries with insignificant level of clericalisation,

although, the intensity of this process has significantly increased last years in the fields of educational and informational projects in the form of active participation of the churchmen in the political life due to the changes of the worldview orientation of the state and priorities of the national development.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2015

УДК 303.01+321.7

Колесник Ю. М., НУ «ОЮА»

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту (структурний, процедурний, транзитологічний, інституційний та інші), які дозволяють вивчити основні особливості та фактори політичної трансформації; проаналізувати ретроспективні особливості державно-управлінської специфіки; здатність чи нездатність політичної еліти до консенсусного типу політичної діяльності.

В сучасних умовах для пострадянських країн вкрай важливого суспільно-політичного значення набуває вивчення транзитивних процесів. Феномен політичного транзиту є процесом, який полягає у трансформації тоталітарної, частіше авторитарної політичної системи країни в напрямку розвитку рівня демократії в державі та суспільстві. Успішність політичного транзиту обумовлена політико-культурними традиціями, історичними і соціально-економічними, зовнішніми та іншими структурними причинами та умовами. Інша справа, що в силу зазначених структурних обставин далеко не всі країни здатні трансформуватись у демократичні.

Тому, метою статті є аналіз основних сучасних теоретичних підходів, які визначають об'єктивні та суб'єктивні умови політичного транзиту.

Дослідженню політичного транзиту присвячено багато праць зарубіжних авторів, таких як С. Гантінгтон, Д. Растоу, Ф. Шміттер, Г. Алмонд, С. Верба, Й. Шумпетер, А. Ю. Мельвіль, М. С. Ашимбаєв та ін. Також значний внесок у вивчення політичного транзиту внесли вітчизняні дослідники Д. В. Гаджиева, В. О. Ладані, О. Долженков, Н. І. Кадук, А. Колодій, О. Скрипнюк та ін.

Варто відзначити, що в одних країнах політичний транзит відбувається швидше за інші. Це зумовлено ендегенними та екзогенними